УДК 378.147:17.023.34
DOI https://doi.org/10.32782/ped-uzhnu/2025-9-20

Ткачова Наталія Олександрівна,
ORCID ID: 0000-0002-1892-9200
доктор педагогічних наук, професор,
в. о. завідувач кафедри освітніх наук, цифрового навчання та академічного підприємництва
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Ткачов Артем Сергійович,
ORCID ID: 0000-0002-4488-1466
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри початкової і професійної освіти
Харківський національний педагогічний університет імені В. Г. Сковороди

Байдала Вікторія Вікторівна,
ORCID ID: 0000-0002-6009-055X
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри освітніх наук, цифрового навчання та академічного підприємництва
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Чирва Ярослава Олександрівна,
ORCID ID: 0000-0002-7528-7400
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри освітніх наук, цифрового навчання та академічного підприємництва
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ОПАНУВАННЯ МАЙБУТНІМИ ПЕДАГОГАМИ НОРМ НАУКОВОЇ ЕТИКИ Й АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В ПРОЦЕСІ ОСВІТНЬОЇ КОМУНІКАЦІЇ

MASTERING RESEARCH ETHICS NORMS AND ACADEMIC INTEGRITY BY FUTURE EDUCATORS IN THE PROCESS OF EDUCATIONAL COMMUNICATION

У статті розкрито теоретичні та практичні засади опанування майбутніми педагогами норм академічної доброчесності й наукової етики в процесі освітньої комунікації. Обґрунтовано актуальність проблеми дослідження в умовах активної інтеграції України до світового науково-освітнього простору, що потребує високого рівня моральної відповідальності педагогів за якість і достовірність результатів наукової та викладацької діяльності. Водночас результати дослідження засвідчили недостатню теоретичну та практичну розробленість проблеми опанування майбутніми педагогами норм наукової етики й академічної доброчесності в процесі освітньої комунікації, що зумовило вибір теми дослідження. Мета статті – висвітлення теоретичних основ процесу опанування майбутніми педагогами норм наукової етики й академічної доброчесності в освітній комунікації, аналіз авторського практичного досвіду реалізації цього процесу.

У публікації коротко схарактеризовано історію розвитку етики науки, проаналізовано визначені її фундатором Р. К. Мертоном основні норми-цінності для науковців, а також висновки з окресленої проблеми сучасних науковців. Визначено, що у науковому товаристві поступово склалася достатньо стійка система імперативів, моральних норм, заборон, що регулюють наукову діяльність дослідника. Ключове місце в цьому феномені займає академічна доброчесність, що проявляється в дотриманні фахівцем моральних принципів та норм наукової діяльності, які забезпечують відповідну модель його поведінки в науковому співтоваристві. Водночас вказаний феномен має відношення до освітньої й педагогічної діяльності людей. За висновками зарубіжних фахівців, академічна доброчесність педагога-дослідника передбачає дотримання таких фундаментальних цінностей: чесність, довіра, повага, відповідальність, відвага.

У статті проаналізовано власний досвід викладацької діяльності, спрямованої на вирішення цього питання в межах освітньої комунікації. Вона реалізовувалася за трьома основними напрямами: розвиток у здобувачів мотивації щодо дотримання норм наукової етики й академічної доброчесності; засвоєння майбутніми педагогами знань про сутність цих феноменів; формування у здобувачів умінь і навичок, які забезпечують дотримання норм наукової етики й академічної доброчесності, накопичення ними досвіду доброчесної діяльності й поведінки.

Ключові слова: майбутній педагог, наукова етика, академічна доброчесність, освітня комунікація.

The article presents the theoretical and practical foundations of mastering the norms of academic integrity and research ethics by future educators in the process of educational communication. The relevance of the research is substantiated in the context of Ukraine's active integration into the global scientific and educational space, which requires a high level of moral responsibility from educators for the quality and reliability of the results of their research and teaching activities. At the same time, the research findings reveal insufficient theoretical and practical development of the problem of future educators' acquisition of research ethics and academic integrity norms in the process of educational communication, which determined the choice of the research topic. The purpose of the article is to highlight the theoretical foundations of the process through which future educators master the norms of research ethics and academic integrity in educational communication and to analyze the author's practical experience in implementing this process.

The publication briefly outlines the historical development of research ethics, analyzes the core value norms for scientists defined by its founder R. K. Merton, and presents the conclusions of contemporary scholars on the issue. It is determined that a stable system of imperatives, moral norms, and prohibitions regulating researchers' activities has gradually been formed in the scientific community. Academic integrity plays a key role in this phenomenon, manifested in the adherence of professionals to moral principles and norms of scientific activity, which ensure an appropriate model of behavior in the academic community. At the same time, this phenomenon also applies to educational and pedagogical activities. According to foreign experts, academic integrity in the work of an educator-researcher involves adherence to the following fundamental values: honesty, trust, respect, responsibility, and courage.

The article analyzes the author's teaching experience aimed at solving this issue within educational communication. This process was implemented through three main areas: the development of students' motivation to adhere to the norms of research ethics and academic integrity; the acquisition by future educators of knowledge about the essence of these phenomena; and the formation of skills and competencies that ensure compliance with these norms and the accumulation of experience in ethical activity and behavior.

Key words: future educator, research ethics, academic integrity, educational communication.

Постановка проблеми. В умовах активної інтеграції України до європейського та світового наукового простору значно загострюється необхідність дотримання педагогами-дослідниками норм академічної доброчесності й наукової етики, що стало не лише вимогою законодавства, а й ціннісною основою для здійснення ними професійної діяльності. Оскільки освітяни здійснюють суттєвий педагогічний вплив на здобувачів, вони мають стати гідними носіями академічної культури та демонструвати іншим учасникам освітнього й дослідницького процесу приклади доброчесної поведінки. У зв'язку з цим набуває особливої актуальності проблема ефективного засвоєння норм академічної доброчесності й наукової етики майбутніми педагогами.

Аналіз джерел та останніх досліджень. У процесі дослідження з'ясовано, що вчені вивчали такі аспекти зазначеної проблеми: норми та принципи наукової етики (Л. Елдер, Р. В. Пол, Т. Рега, Л. Хоружа, А. Федорович та ін.); поняття «академічні цінності» як змістовно-процесуального показника академічної культури (В. Астахова, Н. Бойченко, І. Забіяка, І. Пак, Л. Червонська та ін.); етичні засади професійної діяльності педагога (Г. Васянович Л. Грень, І. Зязюн, О. Романовський, Н. Середа); методики формування академічної чесності майбутніх фахівців (П. Аллейн, Г. Андрощук, А. Артюхова, Д. Браун, Л. Енжелл, Т. Фінікова та ін.) тощо. Водночас результати дослідження засвідчили недостатню теоретичну та практичну розробленість проблеми опанування майбутніми педагогами норм академічної доброчесності й наукової етики в процесі освітньої комунікації, що зумовило вибір теми дослідження.

Мета статті – висвітлення теоретичних основ процесу опанування майбутніми педагогами норм наукової етики й академічної доброчесності в освітній комунікації, аналіз авторського практичного досвіду реалізації цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Як відзначав наприкінці 90-х років XX ст. П. Блау, питання про те, за яких умов відбувається прогресивний розвиток науки, про кореляцію научної інформації й норм моралі не є принципово новими для обговорення вченими [1]. Так, відомий фізик М. Борн писав, що наука сьогодні є невід'ємним складником цивілізації, що виконує в технічну добу важливі соціальні, економічні й політичні функції. Вона є значущою ланкою в ланцюзі дій та рішень, що визначають долю суспільства. Проте в другій половині XX ст. наука втратила чистоту свого ідеалу як інструменту здійснення неупередженого пошуку істини, а її розвиток спрямовується на реалізацію соціально-політичних і економічними інтересів окремих привілейованих верств, тобто наука перетворилася на інструмент зловживання людьми владою, досягнення економічних і військових цілей. За висновками М. Борна, наука, позбавлена морального самокритичного осмислення її представниками, перетворюється на руйнівну силу, що несе загрозу взагалі виживанню людства [2; 3].

Зауважимо, що фундатором концепції наукової етики вважають відомого американського соціолога науки XX ст. Р. К. Мертона. Так, він стверджував, що всі вчені мають оволодіти комплексом обов'язкових для виконання норм, які формуються в термінах інституційних цінностей та наводяться у формі чітко сформульованих розпоряджень, дозволів, заборон, переваг. Серед основних норм-цінностей для науковців Р. К. Мертон назвав такі:

– універсалізм (передбачає, що основою для оцінки наукових зусиль є об'єктивні інтелектуальні критерії, а не характеристики конкретних учених);

– незацікавленість (безкорисливість) (спонукає дослідника зосередитися на розвитку науки, а не на особистій вигоді);

– скептицизм (вимагає, щоб основою для прийняття наукових ідей чи результатів дослідження була критична оцінка, а не авторитет дослідника чи традиції);

– колективізм (закликає науковців до поширення наукової інформації й обміну нею на благо не тільки наукової спільноти, а й суспільства загалом) [4].

Як підкреслював у своїй публікації відомий український учений С. Гончаренко, загалом категорії моральності наука не підкоряється, адже її головною метою є пошук об'єктивної істини. Однак науку створюють живі люди, які можуть зазнавати різні спокуси, робити помилки, відчувати пристрасті, проявляти чи, навпаки, не проявляти важливі моральні якості. Тому в реальному житті на перебіг та результати наукової діяльності значною мірою впливають індивідуальні якості та властивості дослідників. У світлі цього важливими вимогами до науковця є усвідомлення своєї відповідальності перед людством та готовність служити вищим моральним ідеалам [5, с. 3].

Для виконання вказаних вимог у науковому товаристві поступово склалася достатньо стійка система імперативів, моральних норм, заборон, що регулюють наукову діяльність дослідника. На підставі цього етичні кодекси вченого в різних усіх країнах ґрунтуються на чіткому розумінні того, що належна (чесна) практична діяльність фахівця в царині науки сприяє зміцненню довірі до нього в колі наукової спільноти, бо вчені мають бути впевнені в надійності й достовірності результатів наукової роботи своїх колег. Це є необхідною передумовою для розвитку науки [там само].

Як констатовано в попередніх авторських працях, у XX ст. на Заході сформувалися дві протилежні концепції щодо визначення ролі науки в суспільстві. Так, відповідно до висновків представників теорії сцієнтизму (Д. Белл, Дж. Гелбрейт та ін.), наукові досягнення є дієвим фактором прогресивного оновлення суспільства на засадах гуманізму, тому науку слід оберігати від будь-яких зовнішніх впливів та заборон. Прихильників теорії антисцієнтизму (Т. Адорно, Г. Маркуза, О. Негт та ін.) стверджували, що наука не має широких можливостей щодо гуманістичного оновлення суспільства, тому варто обмежити її соціальну експансію та навіть відмовитися від деяких небезпечних доробок на користь традиційним загальнолюдським цінностям [8; 9].

У сучасних умовах активного розвитку науки та цифрових технологій порушена вище проблема набула ще більшої актуальності. Вважаємо, що створювати штучні бар'єри для здійснення наукового пізнання недоцільно, бо це тільки примусить нечесних учених проводити свої досліди скритно від громадськості. Водночас необхідно забезпечити проведення сурового контролю з її боку та боку державних структур за впровадженням на практиці тих наукових доробок, які представляють серйозну небезпеку для людей.

Нагадаємо, що в 2009 р. загальними зборами НАН України був схвалено «Етичний кодекс ученого України», метою якого є формулювання загальних етичних принципів, яких має дотримуватися всі науковці й педагоги. Як відзначається в цьому документі, учені несуть особисту моральну відповідальність за наслідки своєї дослідницької діяльності, що може негативно впливати на людей чи оточуюче середовище, а також повинні протидіяти отриманню результатів наукових пошуків, що суперечать принципу гуманізму [6].

Як цілком слушно відзначають О. Попович і В. Кліменков, наукова етика являє собою «моральний імператив, що визначає межі, які не можна порушувати» [10, с. 4]. Причому зростання ролі науки в життєдіяльності суспільства висуває принципово нові вимоги до відповідальності науковців за розвиток людської цивілізації. На сьогодні члени суспільства вже наблизилися до критичної точки, за якою вони не готові миритися з тим, що наукою займаються люди, які ігнорують норми моралі та не відчувають персональну відповідальність за результати своєї роботи та їх використання. Тому необхідно категорично відмовитися від спроб деяких осіб «удосконалити» традиційний кодекс наукової етики шляхом відмови від «застарілих» моральних принципів та доповнення його контентом нормами хижацького ринку [7, с. 9].

Підкреслюючи необхідність оволодіння кожним дослідником нормами наукової етики, відзначимо, що ключове місце в цьому феномені займає академічна доброчесність. У науковій царині академічна доброчесність проявляється в дотриманні фахівцем моральних принципів та норм наукової діяльності, що забезпечують відповідну модель його поведінки в науковому співтоваристві. Водночас відзначимо, що вищевказаний феномен має відношення не тільки до наукової, але й до навчальної та педагогічної діяльності людей.

Можна також сказати, що академічна доброчесність являє собою форму рефлексії, яка контролює дотримання людиною фундаментальних цінностей академічної доброчесності. Академічна доброчесність є важливою вимогою як до освітньої діяльності здобувачів, так і професійної діяльності педагогів. При цьому діяльність освітян регулюється не лише нормативними документами, заповідями моралі й організаційними нормами цієї діяльності, але і професійною етикою наукової та педагогічної спільноти.

Академічна доброчесність педагога-дослідника передбачає дотримання таких фундаментальних цінностей:

– чесність (моральна якість, що характеризується відкритістю, правдивістю, відсутністю обману у словах і діях, та передбачає наявність відповідності між ними, а також між контентом та реальністю);

– довіра (впевненість у порядності й надійності іншої особи, що ґрунтується на досвіді взаємодії чи вірі й забезпечує взаєморозуміння та взаємопідтримку людей);

– повага (прояв шани, визнання цінності, гідності іншої людини, її поглядів та переконань);

– відповідальність (виражає свідоме ставлення до своїх обов'язків, здатність усвідомлювати наслідки своєї діяльності й готовність прийняти ці наслідки, не перекладаючи провину на інших осіб);

– відвага (внутрішня сила людини, що дозволяє долати труднощі, стояти на своєму у складних ситуаціях та не відступати перед небезпекою, готовність захищати свої переконання та цінності) [10, с. 16–29].

Ураховуючи важливість опанування майбутніми педагогами норм наукової етики й академічної доброчесності, викладачу необхідно в процесі здійснення освітнього процесу приділяти значну увагу вирішенню цього питання. Схарактеризуємо власний досвід викладацької діяльності, спрямованої на вирішення цього питання в межах освітньої комунікації. Зазначена діяльність реалізовувалася за трьома основними напрямами:

– розвиток у здобувачів мотивації щодо дотримання норм наукової етики й академічної доброчесності;

– засвоєння майбутніми педагогами знань про сутність зазначених феноменів;

– формування у здобувачів умінь і навичок, які забезпечують дотримання норм наукової етики й академічної доброчесності, накопичення ними досвіду доброчесної діяльності й поведінки.

Так, перший напрям педагогічної діяльності забезпечував розуміння майбутніми педагогами того факту, що формування позитивної репутації фахівця є дуже складним завданням, яке вирішується протягом усього його активного життя. Проте один безчесний вчинок може зруйнувати репутацію педагога, а змінити цю ситуацію на кращу пізніше практично вже неможливо. Здобувачам нагадували, що протягом останніх декількох років Україну потрясли скандали, коли декілька докторів наук, професорів були спіймані на плагіаті. Наслідком таких ситуацій стає, як правило, не тільки втрата фахівцем створеної репутації, але й позбавлення його наукового ступеня та вченого звання. Здобувачі вищої освіти у випадку знаходження плагіату в атестаційних роботах можуть бути позбавлені освітнього ступеня бакалавру чи магістру, а диплом анулюють. Навпаки, якщо педагог завжди дотримується норм наукової етики й академічної доброчесності, то це сприяє формуванню його позитивного іміджу та ділової репутації, що є необхідною передумовою успішного професійно-особистісного розвитку фахівця. Допущення інших порушень академічної доброчесності теж негативно впливає на репутацію майбутнього педагога, а також на процес його становлення як компетентного фахівця. Здобувачам пояснювалось, що головною гарантією недопущення порушеннями ними норм академічної наукової етики й доброчесності є їхня власна совість, яка має спонукати людину завжди дотримуватися цих норм.

Мотиваційний і ціннісний ефект також мало підписання здобувачами освіти Декларації про дотримання академічної доброчесності. Слід також зазначити, що суттєвий мотиваційний і ціннісний вплив в указаному напрямі забезпечувала власна поведінка викладачів, які мали завжди виступати для них взірцями доброчесної поведінки.

Діяльність викладачів за другим напрямом забезпечувала опанування здобувачами знань

про наукову етику й академічну доброчесність як педагогічні феномени, їх принципи та норми дії, способи перевірки відповідності результатів освітньої й дослідної діяльності цих нормам, основні форми їх порушення, систему покарань і санкцій ЗВО за це, важливість дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права, надання достовірної інформації про власну освітню й дослідницьку діяльність, їх результати. Формування указаних знань здобувачів відбувається під час викладання їм відповідних навчальних курсів («Академічне письмо», «Наукова етика», «Академічна доброчесність», «Організація науково-дослідницької діяльності здобувачів вищої освіти» тощо) та інших навчальних дисциплін. Також проводили різні позааудиторні заходи (кураторські години, вікторини, вебквести тощо), присвячені зазначеній проблемі.

Третій напрямок діяльності викладачів передбачав формування у здобувачів практичних умінь і навичок дотримання норм наукової етики й академічної доброчесності, накопичення ними досвіду такої діяльності. Це відбувається шляхом виконання майбутніми педагогами відповідних завдань на заняттях педагогічного циклу, залучення здобувачів до написання рефератів, самостійних і контрольних робіт з подальшою самоперевіркою на відсутність плагіату та інших академічних порушень, написання статей, тез доповідей на науково-практичні конференції, атестаційних робіт з перевіркою унікальності тексту за допомогою програмних інструментів перевірки на збіг текстів тощо. Цей напрям роботи охоплював також позааудиторну діяльність здобувачів, зокрема їх залучали до участі в майстер-класах, тренінгах, практикумах на відповідну тематику.

Висновки. Отже, можна підсумувати, що проблема забезпечення опанування майбутніми педагогами норм наукової етики й академічної доброчесності в освітній комунікації є сьогодні на часі. У свою чергу, її розв'язання передбачає здійснення спеціально організованої педагогічної діяльності в указаному напрямі. На основі аналізу отриманих результатів дослідження визначено, що цю діяльність доцільно реалізовувати за трьома основними напрямами, охоплюючи комплексне формування у здобувачів необхідних мотивів, знань, умінь, навичок, а також накопичення досвіду відповідної діяльності та поведінки. У майбутньому передбачається теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити умови, що забезпечують ефективне опанування майбутніми педагогами норм наукової етики й академічної доброчесності в процесі освітньої комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Blau P. Structural Constraints and Opportunities: Merton's Contributions to General Theory / ed. by J. Clark, C. Modgil & S. Modgil. Robert K. Merton: Consensus and Controversy. London, New York & Philadelphia, PA: Falmer Press: 1990. P. 141–155.
2. Born M. My Life & My Views. New York: Charles Scribner's Sons. 1968. 216 p.
3. Born M. Physics in My Generation. London & New York: Pergamon, 1956. 232 p.
4. Merton R. K. The Sociology of Science. Chicago: The univ. of Chicago press. 1973. 636 p.
5. Гончаренко С. Етика науки і етичний кодекс ученого. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.* Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. 2011. Вип. 2. С. 3–12.
6. Етичний кодекс ученого України (Схвалено Постановою загальних зборів НАН України 15.04.2009 № 2). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002550-09#Text
7. Попович О. С., Кліменкова В. І. Наукова етика і проблеми цілеспрямованого формування здорового дослідницького середовища. *Наука та наукознавство.* 2022. Вип. 2 (116). С. 3–11.
8. Ткачова Н. О. Аксіологічний підхід до організації педагогічного процесу. Луганськ–Харків : Вид-во Каравела, 2006. 300 с.
9. Ткачова Н. О. Історія розвитку цінностей в освіті: монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2004. 223 с.
10. Фундаментальні цінності академічної доброчесності / Ред. Т. Фішман; вид. друге ; пер. з англ. Клемсон: Університет Клемсон, 2012. 36 с.

© Н. О. Ткачова
© А. С. Ткачов
© В. В. Байдала
© Я. О. Чирва
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0